

СЕКЦІЯ 1 ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК [342.34:342.76]:323.269.6

DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2025-2-1>

ВОЙОВНИЧА ДЕМОКРАТІЯ. ПРАВО НА ПОВСТАННЯ. ЗАХИСТ ДЕМОКРАТІЇ

Мерник Анастасія Муслімівна,
доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
a.m.mernyk@nlu.edu.ua
orcid.org/0000-0002-9762-3057

Нестеренко Ольга Станіславівна,
студентка факультету слідчої та детективної діяльності
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
o.s.nesterenko@nlu.edu.ua

Мета. Метою статті є розгляд концепції войовничої демократії, її суперечностей та меж легітимного захисту демократії, а також у розгляді права на повстання як потенційного елементу демократичного процесу. Авторка ставить під сумнів усталене протиставлення демократії і насильства, наголошуючи на тому, що демократія як політична система не лише потребує захисту, але іноді вимагає використання засобів, що суперечать її власним принципам.

Методи. У дослідженні застосовано міждисциплінарний підхід, що поєднує політичну філософію, правову теорію та аналіз конкретних історичних прикладів. Основна увага зосереджена не на юридичному аналізі, а на філософському осмисленні співвідношення між демократією, насильством і правом на спротив.

Результати. Показано, що войовнича демократія є не лише моделлю захисту від антидемократичних загроз, але й потенційно небезпечним механізмом для згорання прав і свобод. Підкреслено, що апеляція до «самозахисту демократії» часто використовується як політичне виправдання репресивних практик. Авторка розглянула різні підходи до розуміння захисту демократії. У статті також проаналізовано історичні приклади (Німеччина), які демонструють складність визначення меж допустимого в демократичному режимі.

Висновки. Демократія як жива політична форма не може бути зведена до набору процедур. Її збереження часто потребує вибору між свободою та безпекою, а іноді – і перегляду самого поняття легітимності. У цьому контексті право на повстання розглядається не як загроза демократії, а як одна з форм її радикального захисту у виняткових ситуаціях.

Ключові слова: демократія, войовнича демократія, право на повстання.

MILITANT DEMOCRACY. RIGHT TO REBELLION. DEFENCE OF DEMOCRACY

Mernyk Anastasiia Muslimivna,
 Doctor of Juridical Sciences, Associate Professor,
 Associate Professor at the Department of Theory and History of Law
 Yaroslav Mudryi National Law University
a.m.mernyk@nlu.edu.ua
orcid.org/0000-0002-9762-3057

Nesterenko Olha Stanislavivna,
 Student at the Faculty of Investigative and Detective Activity
 Yaroslav Mudryi National Law University
o.s.nesterenko@nlu.edu.ua

Purpose. The purpose of this article is to examine the concept of militant democracy, its inherent contradictions, and the limits of legitimate democratic defense, as well as to explore the right to rebellion as a potential element of the democratic process. The author questions the conventional opposition between democracy and violence, emphasizing that democracy, as a political system, not only requires protection but at times demands means that may contradict its own principles.

Methods. The study employs an interdisciplinary approach, combining political philosophy, legal theory, and the analysis of specific historical examples. The primary focus is not on legal analysis but on a philosophical reflection on the relationship between democracy, violence, and the right to resistance.

Results. The article demonstrates that militant democracy is not only a model for protecting against anti-democratic threats but also a potentially dangerous mechanism for curtailing rights and freedoms. It is emphasized that the appeal to "self-defense of democracy" is often used as a political justification for repressive practices. The author examines various approaches to understanding the defense of democracy and analyzes historical examples (Germany) that illustrate the complexity of defining acceptable limits within a democratic regime.

Conclusions. Democracy, as a living political form, cannot be reduced to a set of procedures. Its preservation often requires a choice between liberty and security, and at times – a reevaluation of the very notion of legitimacy. In this context, the right to rebellion is viewed not as a threat to democracy but as a form of its radical defense in exceptional circumstances.

Key words: democracy, militant democracy, right to rebellion.

Вступ. Демократія в сучасному світі постає однією з найвищих суспільних цінностей: вона гарантує свободу та дотримання основоположних прав людини, принципів гуманізму. Історичний досвід двадцятого століття показав важливість і цінність демократії і водночас її вразливість. У цьому контексті і сформувалася концепція войовничої демократії, яка покликана захищати демократію від самознищення. Проте ця тема є складною і багатогранною, вимагає аналізу самого поняття демократії, теоретичних та практичних аспектів застосування.

Концепція войовничої демократії викликає низку суперечливих запитань: як відрізнити легітимний самозахист від зловживання владою? Як визначати, що саме становить загрозу демократії? Чи не перетворюється боротьба з радикалами на репресії проти опозиції? У цьому контексті право на повстання постає як крайній засіб утвердження демократії «знизу» – коли інститути вже не виконують своєї функції.

Мета. Метою цієї статті є аналіз концепції войовничої демократії, розгляд її позитивних аспектів та суперечностей і аналіз права на повстання як політико-правового засобу захисту та відновлення демократичного ладу.

Методи. У дослідженні застосовано міждисциплінарний підхід, що поєднує політичну філософію, правову теорію та аналіз конкрет-

них історичних прикладів. Основний акцент зроблено не на детальному юридичному аналізі правових механізмів, а на філософському осмисленні поняття демократії, її внутрішніх суперечностей, а також на співвідношенні між демократією, насильством і правом на повстання. Використано також елементи порівняльного аналізу і критичного дискурсу щодо реальних кейсів, у яких порушувалось питання захисту демократії або її знищення під виглядом демократичних процедур.

1. Теоретичні засади поняття демократії

У контексті розгляду теми є необхідним визначити основоположні принципи демократії та окреслити проблему її вразливості. Роберт Даль (Democracy and Its Critics, 1989) визначає як теоретичні засади демократії 5 аспектів: ефективна участь, тобто можливість всіх громадян активно долучатися до політичного життя, висловлювати власні погляди; рівність голосів, тобто рівноцінність кожного голосу; просвітлене розуміння, тобто доступ громадян до різної інформації і можливість сформулювати наближену до об'єктивності точку зору; контроль за порядком денним, тобто можливість впливу всіх громадян на політичні рішення і питання, які виносяться на суспільне обговорення; та інклюзія дорослого населення, тобто участь у політичному процесі всього дорослого населення, неза-

лежно від статі, раси, соціального статусу, фінансового положення, релігії тощо.

2. Проблеми і суперечності демократії

Вже аналізуючи ці пункти ми маємо можливість виявити потенційні проблеми. Наприклад, просвітлене розуміння передбачає доступ до всіх поглядів, що може бути трактоване як право аналізувати в тому числі недемократичні чи дискримінаційні погляди при формуванні власної позиції. Це і постає однією з дилем демократії і одним із можливих механізмів її самознищення.

Описуючи детальніше, безмежна свобода думки і слова може виражатися у пропаганді насильницьких, антидемократичних і дискримінаційних поглядів і ідеологій, що в перспективі загрожує самій демократії. В історії і сучасній політиці є досить багато прикладів приходу до влади антидемократичних сил демократичними шляхами. Зокрема, яскравим прикладом такого явища є Веймарська Німеччина і прихід до влади нацистів. Фактично, Націонал-соціалістична робітничка партія Німеччини не захопила владу, а використала конституційні механізми демократичної держави для поширення свого впливу. Проблемою очевидно були настрої в суспільстві, які цілком відображали націонал-соціалістична партія.

3. Визначення поняття войовничої демократії

Таким чином ми спостерігаємо парадокс демократії: як вона може бути знищена своїми ж механізмами. Саме це розглядав американський юрист і політолог Карл Левенштейн (*Militant Democracy and Fundamental Rights* 1937), сформулювавши концепцію войовничої демократії. У своїй роботі він розглядав проблему фашизму та констатував потребу в захисті демократії, яка стикалась з викликами організованих тоталітарних ідеологій. У відповідь на важкі соціокультурні умови виникло поняття войовничої демократії.

Войовнича демократія (англ. *Militant Democracy*) (за Левенштейном) – це концепція, згідно з якою демократична держава має право (і навіть обов'язок) обмежувати певні права та свободи – зокрема свободу слова, асоціацій і участі у виборах – для захисту самої демократії від сил, що прагнуть її знищити, навіть якщо ці сили діють під прикриттям демократичних процедур.

Концепція войовничої демократії покликана захищати демократію від самознищення. Зокрема Левенштейн розглядав питання військової та ідеологічної консолідації фашистів, що створює серйозну збройну конкуренцію демократії, а отже, демократія має вміти витримати конкуренцію. Недемократичні режими застосовують методи пропаганди, грають на «болючих точках» суспільства, створюють відчуття консолідації та часто мають сильну збройну підтримку, що постає реальною загрозою демократичному укладу суспільства.

4. Суперечності та дилеми войовничої демократії

Проте чи не протирічить ця концепція самому поняттю демократії? З одного боку, це дійсно є обмеженням свободи слова і пев-

ною мірою протирічить фундаментальним принципам демократії. Як вже було зазначено, свобода слова може бути трактована як право висловлювати і поширювати в тому числі деструктивні погляди. До того ж, поняття деструктивних поглядів чи ідеологій є досить суб'єктивними. Цілком вірогідною є маніпуляція зі сторони влади з метою усунення невігідних опозиційних рухів. Проте, з іншого боку, ця міра є вимушеною, адже історичний досвід показує що демократія не абсолютна і має бути конкурентоспроможною.

Карл Поппер (*Відкрите суспільство та його вороги*, 1994) розглядав таке поняття як «парадокс толерантності»: надмірна толерантність призводить до знищення толерантності, адже фактично дає простір для нетолерантних ідей і дискримінації. Таким чином, якщо терпиме суспільство буде терпимим навіть до нетерпимих ідеологій, то нетерпимі групи можуть знищити саму ідею толерантності. Із цього випливає, що свобода не є абсолютною, вона має межі, якщо йдеться про знищення самої свободи. В контексті войовничої демократії йдеться про те що демократія має захищати себе від тих, хто хоче її знищити.

5. Ефективність войовничої демократії

Проте щодо цієї концепції виникає ще одне не менш важливе питання: чи є такий підхід ефективним? На цей рахунок не існує єдиної точки зору. Зокрема, анархістська філософія (*In Defense of Anarchism*, 1970) стверджує що справедливість і рівність мають досягатися не через зовнішній примус, а через внутрішнє моральне переосмислення кожного індивіда. Така позиція корелюється з ідеями соціологічної теорії праворозуміння, а саме поглядом що політичний режим і право в державі є відображеннями суспільних настроїв. Виходячи з такої логіки, можна зробити цинічний висновок, що фашизм був неминучим етапом розвитку соціуму і закономірною подією, якої не можна було уникнути жодними правовими діями. До того ж, з філософської точки зору історія є циклічною, спіральною, із чого випливає неможливість уникнення певних її періодів.

У контраргумент цій позиції можна навести вплив медіа на суспільну свідомість і пропаганду, які і можуть схилити суспільство до деструктивних ідей. Левенштейн у своїй роботі (*Войовнича демократія і основні права*, 1937) розглядав цей аспект, подаючи фашизм не як ідеологію, а як політичну конструкцію, інструмент впливу, а не самоціль. Ця точка зору серйозно змінює сприйняття проблеми, адже якщо фашизм постає як засіб, то виникає логічна потреба у протидії з боку демократії.

Анархісти вважають доцільним вирішенням проблеми деструктивних ідей і в цілому негативних суспільних явищ підняття освіченості населення, проте, попри раціональну основу, ця точка зору не відображає повноцінно реальність, адже попри певну кореляцію між рівнем освіти і вектором політичних поглядів населення, цей зв'язок не є абсолютним. Вища освіта не гарантує політичної освіченості, як і її відсутність не гарантує відсутність цієї самої освіченості.

Якщо розглядати в контексті загальних тенденцій та другорядних методів, підвищення рівня освіти безумовно сприяє формуванню свідомого громадянського суспільства, яке важче піддається політичним маніпуляціям. Тому підвищення рівня освіти, зокрема правової, економічної, політичної, громадянської обізнаності, має бути важливим і впливовим напрямком державної політики. При цьому, цей метод не вирішує проблему повноцінно, тому він може бути лише додатковим засобом, а для вирішення самої проблеми мають бути застосовані більш впливові методи.

Левенштейн зазначає, що не існує єдиної причини виникнення і поширення фашизму, тому повноцінно викоринити причини неможливо – антидемократичні рухи виникатимуть завжди. Ця інформація цілком підтверджує необхідність застосування засобів контролю політичних рухів з метою неповторення історичних помилок, адже придушуючи певні небезпечні рухи на початковому етапі їх розвитку можна уникнути катастрофи тоталітарних режимів. У цьому сенсі воєннич демократія як певне обмеження свободи постає як крайня необхідність – принесення в жертву певних прав заради збереження суспільного порядку і захисту демократичного ладу.

Анархістська модель свідомого суспільства, де авторитарні рухи не виникають в принципі, є утопічною, тому наразі вона не може навіть розглядатися. Викоринення причин фашизму неможливе, а протистояння масштабній пропаганді за допомогою самих лише моральних цінностей є слабким і недовірливим методом, що буде детально розглянуте пізніше. Варіант «природного» розвитку суспільства і політики невтручання несе за собою перспективу великої кількості жертв, що яскраво продемонструвало двадцять століття. Проте важливо зазначити, що сам вектор ідеології – формування громадянського суспільства з фундаментом гуманістичних цінностей – є однозначно правильним і має бути нашим прагненням.

6. Інформаційний вплив як загроза демократії

Утвердження в суспільстві демократичних цінностей вимагає серйозної інформаційної політики, грубо кажучи пропаганди гуманістичних цінностей, адже в сучасності важливим аспектом постає розвиненість інформаційного впливу через медіа. У книзі Аль Райса і Джека Траута «Маркетингові війни» (Маркетингові війни, 1986) маркетинг постає як військова стратегія, де перемога досягається не стільки за рахунок якості продукту, скільки за рахунок інформаційного впливу. Цей підхід легко переноситься і на політичну боротьбу, де на передній план виходять інформаційні стратегії впливу на маси. Моральні норми, які утопічно подаються анархістами як головний орієнтир, просто не витримують конкуренції із розвиненими технологіями психологічного впливу. Додатково це підсилюється цифровізацією, яка полегшує систематичний вплив на суспільну свідомість і стимулює посилення радикалізації, крайніх поглядів, а не центристських або поміркованих. Свобода слова в умовах інформаційного суспільства може

перетворитися на інформаційну зброю. Фактично інформаційний простір перетворюється на боротьбу пропаганди різних ідеологій. Демократія як система не витримує сама по собі системного інформаційного наступу, що актуалізує потребу у воєннич демократії і інформаційному контрнаступі демократичних цінностей.

7. Межа між плюралізмом і загрозою демократії

Важким для визначення і суперечливим, але надзвичайно важливим моментом тут постає межа між деструктивними, небезпечними, фашистськими поглядами і просто непопулярними, альтернативними або радикальними. В цьому питанні дослідники не мають єдиної точки зору, адже ця дилема має багато теоретичних і конкретно-практичних аспектів і суперечностей.

Зокрема, сам автор концепції воєннич демократії Карл Левенштейн стверджував, що тоталітарні рухи мають підлягати обмеженням не за погляди, а за дії. Така межа є досить логічною і відповідає принципам демократії. Проте таке визначення є достатньо розмитим і несе за собою перспективу широкого поширення небезпечних поглядів і подальшої незворотності деструктивних тенденцій.

Німецький філософ Юрген Габермас (Криза легітимації, 1970) у свою чергу визначав межею деструктивності порушення поглядами фундаментальних принципів демократії, тобто ідеологія визнається деструктивною якщо починає прямо заперечувати рівність, людську гідність, закликати до жорстокості і насильства. Цей підхід ефективніший в якості превенції небезпечних тенденцій у суспільстві, проте має свої недоліки у вигляді складності визначення протиріччя принципам демократії у конкретних випадках, адже вони можуть мати різне тлумачення.

Цікавим є і погляд Роберта Майклза (A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy, 1915), який стверджував, що важливо розрізняти радикалізм як протест і радикалізм як проєкт влади: якщо радикалізм виступає методом боротьби з певним явищем, критикою, навіть гострою і різкою, це в рамках демократії, але якщо радикалізм лягає в основу певної ідеології, прагне захопити владу щоб знищити демократію – це вже екстремізм, з яким треба боротися. Ця позиція є досить раціональною, адже коли радикалізм лягає в основу певних поглядів, це часто призводить до насильства в сторону деяких соціальних груп, ворожості до інакомислення, що протирічить принципам демократії і несе загрозу суспільному порядку. Водночас, іноді складно розрізнити ці поняття, адже в певній ідеології радикалізм може водночас виступати і основою, і методом.

8. Історичне значення права на повстання

Тема радикалізму як методу виявлення політичних поглядів та впливу на державну політику підводить нас до іншого важливого аспекту: права на повстання. Парадоксально, але історія показує що саме повстання в усі

часи було найбільш ефективним рушієм прогресу. Так, Велика Французька революція ознаменувала кінець цілої епохи і початок нової, заклала основи сучасного розуміння прав людини, вчинила справжній переворот цінностей в світовому інформаційному просторі. Війна за незалежність США допомогла американцям здобути незалежність, призвела до створення демократичної конституції. Українська Революція Гідності чітко продемонструвала проєвропейські прагнення українців, було усунуто недемократичну владу та розпочато глобальні зміни в усіх сферах державної політики. З іншого боку, в історії спостерігалися і негативні приклади наслідків протестів. Зокрема, Жовтнева революція призвела до утвердження тоталітарної влади в колишній Російській імперії. Ісламська революція в Ірані призвела до утвердження репресивного режиму і значного відкату в розвитку. Проте єдине чого не можна запевнювати – це серйозний вплив протестів на непоступові зміни у суспільному житті.

9. Двосторонність права на повстання

Повстання, як показує історичний досвід, може як сприяти утвердженню демократичного ладу, поваленню репресивного режиму, як і навпаки привести до влади антидемократичні сили. Це монета, яка має дві сторони. Повстання – це засіб. В умовах авторитарного режиму, де не можна змінити існуючий лад легітимними методами, повстання стає порядком, єдиним шляхом до свободи та демократії, засобом войовничої демократії. Проте в умовах повстання антидемократичних сил протест може знищити демократію. Також перемога повстання не гарантує перемоги демократії: одна диктатура може змінитися іншою. Тому повстання – це не панацея. Це зброя, яку можна використати по-різному, з її допомогою можна врятувати чи вбити, побудувати або знищити.

Коли законність стає аморальною ситуація повстання може стати засобом порятунку суспільства. Проте чи є мораль єдиною? Чи авторитарний режим в реальності чи лише в баченні лідерів протесту? Чи повстання дійсно необхідне, чи певні сили провокують його з метою розколу суспільства і ослаблення держави зсередини? В окремо взятих ситуаціях часто це буває важко визначити. В умовах інформаційних стратегій і розвинутих пропагандистських технік повстання може стати сильним засобом підризу суспільства і привести до катастрофічних і кривавих наслідків. Для його учасників воно буде засобом боротьби за демократію, проте в реальності лише її нищитиме. Ніхто не виключає й фанатичних повстанців, що відстоюють свої явно не демократичні ідеали. Ціною такої боротьби можуть стати життя людей.

10. Юридичне закріплення права на повстання

Ці роздуми підводять нас до питання про правове регулювання права на повстання. Право на повстання – це право без гаранта. Держава ніколи не захищатиме повстанців юридично, адже вони за визначенням проти неї і несуть загрозу існуючому ладу. Державі

вигідно тримати монополію на застосування сили. Варто зазначити, що, хоч на перший погляд і може здатися виключно негативним аспектом, це має сенс у контексті дотримання суспільного порядку. Тим не менш, конкретно-практичного механізму застосування цього права і його захисту не існує. Легітимність повстання завжди визначається постфактум: історію пишуть переможці. Французькі революціонери спочатку вважалися злочинцями, а після перемоги – героями. Більшовики після перемоги революції самі охрестили себе героями. Лідери і учасники придушених повстань завжди позиціювалися державою як зрадники і злочинці.

Основний закон Федеративної Республіки Німеччини зазначає: «Усі німці мають право чинити опір будь-кому, хто намагається усунути цей порядок, якщо не існує іншого засобу захисту». Це один із небагатьох прикладів прямого визначення права на повстання. Проте варто зазначити, що формулювання є досить розмитим. Не передбачено конкретного механізму реалізації і захисту цього права, а також не визначені критерії відсутності інших засобів захисту. А в умовах історичного сформованого погляду жителів країни на принцип законності, як визначальний, лише декларативне закріплення такого права за відсутності чіткої процедури його реалізації, робить таку норму права «мертвою». Тому можна визначити, що попри наявність формального закріплення права на повстання, на практиці регулювання є явно недостатнім.

З цього випливає висновок, що попри велике значення права на повстання в контексті захисту демократії, боротьби за демократію, воно не є достатньо регламентованим. Протести є серйозним засобом впливу на державну політику, тому право на повстання варте ширшого розгляду в контексті правового регулювання. Воно включає багато моральних дилем і складнощів у застосуванні, проте є одним з найважливіших засобів захисту демократії, хоч і не завжди слугує на її користь.

Висновки. В умовах сучасності: плюралізму політичних поглядів і суспільних рухів, розвиненості технологій пропаганди та інформаційного впливу, актуальних соціо-економічних тенденцій, захист демократії є надзвичайно актуальним. Неконкурентоспроможність демократії може призвести до серйозних негативних наслідків: поширення авторитарних і тоталітарних рухів, встановлення відповідних політичних режимів, посилення дискримінації, репресій, недотримання і навіть повне знецінення прав людини. У цьому контексті відповідною і ефективною моделлю є войовнича демократія, яка має ряд недоліків і суперечностей, але може стати якісним фундаментом для змін на користь захисту демократії. Такі зміни мають включати як правові механізми захисту демократичного ладу, так і засоби інформаційного впливу на суспільство. Важливим їх аспектом є право на повстання, яке може бути впливовим засобом досягнення демократії в умовах репресивних режимів. Войовнича демократія і право на повстання як її аспект вима-

гають подальших досліджень і репрезентації в інфокультурному просторі сучасності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вулф Р. П. У захист анархізму / пер. з англ. О. Коцарев. Київ : Ніка-Центр, 2018. 104 с.
2. Габермас Ю. Криза легітимації. Київ : Лабораторія, 2000. 320 с.
3. Даль Р. А. Democracy and Its Critics. New Haven: Yale University Press, 1989. 397 p.
4. Конституція України: із змінами та допов. Київ : Парлам. вид-во, 2023. 120 с.
5. Левенштейн К. Войовнича демократія і основні права. *Американський журнал конституційного права*. 1937. Т. 31, № 3. С. 417–432.
6. Майклс Р. Політичні партії: соціологічне дослідження олігархічних тенденцій сучасної демократії. Нью-Йорк : Hearst's International Library, 1915. 400 p.
7. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги. Київ : Основи, 1994. 512 с.
8. П'ю Рісерч Центр. Political Polarization in the United States: Trends and Impacts 2024. URL: <https://www.pewresearch.org>
9. Райс А., Траут Д. Маркетингові війни. Київ : Основи, 2007. 210 с.
10. Універсальна декларація прав людини. ООН, 1948. URL: <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>

REFERENCES:

1. Dahl, R. A. (1989). Democracy and Its Critics [Democracy and Its Critics]. New Haven: Yale University Press.

2. Habermas, Yu. (2000). Kryza lehitimatsii [Legitimation Crisis]. Kyiv: Laboratoriya.
3. Konstytutsiia Ukrainy: iz zminamy ta dopovnenniamy [Constitution of Ukraine: with amendments and supplements] (2023). Kyiv: Parlamentske vydavnytstvo.
4. Levenstein, K. (1937). Voiovnycha demokratiia i osnovni prava [Militant Democracy and Fundamental Rights]. *Amerykanskyi zhurnal konstitutsiinoho prava* [The American Journal of Constitutional Law], 31 (3), 417–432.
5. Maikhels, R. (1915). Politychni partii: Sotsiologichne doslidzhennia oliharkhichnykh tendentsii suchasnoi demokrati [Political Parties: A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy]. New York: Hearst's International Library.
6. Popper, K. (1994). Vidkryte suspilstvo ta yoho vorohy [The Open Society and Its Enemies]. Kyiv: Osnovy.
7. P'iu Riserch Tsent (2024). Political Polarization in the United States: Trends and Impacts [Political Polarization in the United States: Trends and Impacts]. URL: <https://www.pewresearch.org>
8. Rais, A., & Traut, D. (2007). Marketynhovi viiny [Marketing Warfare]. Kyiv: Osnovy.
9. Universal Declaration of Human Rights (1948). Universal Declaration of Human Rights [Universal Declaration of Human Rights]. URL: <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>
10. Vulf, R. P. (2018). U zakhyst anarkhizmu [In Defense of Anarchism] / transl. from English by O. Kotsarev. Kyiv: Nika-Tsentr.

*Стаття надійшла до редакції 02.05.2025
The article was received 02 May 2025*